

Intertekstualne gry

w liryce Jana Lechonia
i Tadeusza Różewicza

Piotr Pochel

Intertekstualne gry

w liryce Jana Lechonia
i Tadeusza Różewicza

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Recenzent
prof. zw. dr hab. Anna Węgrzyniak

Korekta językowa
Justyna Mroczkowska

Projekt okładki
Monika Pielach

Skład i łamanie
Piotr Pielach

Publikacja sfinansowana przez Uniwersytet Śląski w Katowicach

Copyright © 2012 Uniwersytet Śląski w Katowicach

ISBN 978-83-935967-2-0

Wydanie pierwsze
Kraków 2012

Wydawnictwo i-Press
www.i-press.pl
e-mail: info@i-press.pl

Poświęcam swojej Żonie — Gosi

Wprowadzenie

Książka *Intertekstualne gry w liryce Jana Lechonia i Tadeusza Różewicza* to zbiór szkiców poświęcony poetom żyjącym w XX i XXI wieku. Złożyły się na nią rozprawy dotąd drukowane i wygłaszane podczas konferencji naukowych, jak również nowe, dotychczas niepublikowane.

Metodzie badawczej, którą posługuję się w książce, poświęciłem pierwszy rozdział — *Intertekstualne teorie*. Omawiam w nim wybrane i — w moim odczuciu — ważniejsze koncepcje intertekstualne opracowane przez teoretyków i znawców literatury zarówno zagranicznych, jak i tych zajmujących się zjawiskiem w Polsce. Szczególny nacisk w tym rozdziale kładę na różnorodność i bogactwo terminologiczne odnoszące się do metody badawczej.

W rozdziale drugim — *Jana Lechonia gry z romantyzmem* — obierając sobie za punkt wyjścia utwory poetyckie autora *Arii z kurentem* — badałem związki tej twórczości z tradycją romantyczną, którą był poeta zafascynowany. Wynikać to mogło — jak pisze Danuta Patkaniowska — z faktu, że:

Tradycja romantyczna jest tradycją „główną” w naszej kulturze, stanowi „kod porozumienia” [...] między Polakami, kod, poprzez który mówi się zarówno o przeszłości historii, jak i o najważniejszych problemach współczesności¹.

Nie tylko „kod porozumiewawczy” był powodem, dla którego romantyzm powrócił na karty literatury pisarzy międzywojnia, ponieważ ma jeszcze:

Romantyzm kształt i smak — to niezatarty, nie-dowolny, choć nie-jednoznaczny sens, obrazowanie, rytm. Jesteśmy na powierzchni,

¹ D. PATKANIOWSKA: *Romantyzm w literaturze polskiej XX wieku*. W: *Słownik literatury polskiej XX wieku*. Red. A. BRODZKA i inni. Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 957.

schodzimy w głębinę, rozpoznajemy wielorakie, czasem ze sobą sprzeczne rozwiązania; rację ma i detal².

A zatem wyznacznikami tego zainteresowania są: „kod porozumiewawczy”, „kształt i smak”, „racja i detal”, jak również wieloznaczność podejmowanych rozwiązań. Patkaniowska rozbudowuje ten wachlarz, pisząc:

Do xx-wiecznych wyznaczników romantycznej tradycji zaliczyć można, np.: „temat polski”, a więc problem wolności i niewoli, zagadnienie patriotyzmu i charakteru narodowego; relacje między jednostką a historią i wynikające stąd postawy: mesjanizmu, rewolucjonizmu, prometeizmu, katastrofizmu; obligatoryjność relacji: etyka — polityka — literatura; postawę heroizmu, odpowiedzialności i zaangażowania, postawę „autentycznego istnienia”; historyzm rozumiany jako wcielenie historii w terażniejszość³,

a także:

antynomiczność i dramatyzm w spojrzeniu na świat, człowieka, kulturę; postulat romantycznego indywidualizmu: kreacja bohatera romantycznego; centralny konflikt romantyczny: jednostka — świat; sposób rozumienia twórczości, roli artysty i sztuki jako „otwartej”, wieloznaczeniowej, niczym nie skrepowanej⁴.

„Zapotrzebowanie” na romantyzm nie tylko wrosnięte było w świadomość społeczeństwa⁵. Dla Marty Wyki, badającej twórczość Lechonia, stawało się zjawiskiem zużytym, staromodnym:

Teatr Lechonia był fascynujący i efektowny, ale jego kostiumy romantyczne jakby nie na czasie. [...] Konwencje romantyczne

² M. ŁUKASZUK: *Polska literatura współczesna wobec romantyzmu. Wstęp*. W: *Polska literatura współczesna wobec romantyzmu*. Red. M. ŁUKASZUK, D. SEWERYN. Lublin 2008, s. 16.

³ D. PATKANIOWSKA: *Romantyzm w...*, s. 958.

⁴ *Ibidem*, s. 958.

⁵ Oddziaływanie romantyzmu Patkaniowska widzi również w kontekście historycznym, egzystencjalnym i artystycznym. Por. D. Patkaniowska: *Romantyzm w...*, s. 963.

i neoromantyczne nie pełniły funkcji aluzyjnej, do czego były zapewne szczególnie przydatne, i nad sceną Lechoniowych poematów unosił się zapach starych dekoracji⁶.

Nie mogę zgodzić się z tym stwierdzeniem, ponieważ „konwencje romantyczne” w *Karmazynowym poemacie* w sposób szczególny przywołują romantyczny świat. Zgodzić się ze stanowiskiem Wyki nie mogę także dlatego, że przemawia za tym wielkie zainteresowanie romantyzmem w literaturze międzywojnia, dające się z łatwością odnaleźć na jej kartach, obalające zarzut badaczki. Warto przywołać jeszcze jeden argument, utwierdzający w przekonaniu, że dla Lechonia:

Poezja romantyczna była [...] czymś bardzo bliskim, powietrzem, którym poeta ten oddychał od młodości. Kształtowała ona nie tylko jego świadomość ludzką, lecz także nadawała znaczące piętno jego tekstom własnym⁷.

Odwoływanie się do tej epoki było modne i w pełni uzasadnione.

Patronat nad poezją Lechonia sprawowali w znacznej mierze Adam Mickiewicz i Juliusz Słowacki. Ogromny sukces, który odniósł poeta po opublikowaniu *Karmazynowego poematu*, spowodował, że „w marzeniach matki i w oczekiwaniach otoczenia — wyznaczył Lechoniowi rolę «drugiego Słowackiego»”⁸. Oczywiście jest zatem fakt, że Słowacki był dla Lechonia literackim Mistrzem, wzorem, wedle którego będzie tworzył swoją poezję. W twórczości autora *Arii z kurantem* często gościł będzie również Mickiewicz. Obaj poeci (Juliusz Słowacki i Adam Mickiewicz) będą stać „na skrzyżowaniu przeszłości, przyszłości i terażniejszości oraz wielokierunkowych poszukiwań literackich awangard xx wieku”⁹.

⁶ M. WYKA: *Romantyczny repertuar Lechonia i Wierzyńskiego*. „Ruch Literacki” 1988, z. 6, s. 416.

⁷ M. DĄBROWSKI: *Lechoń w sporze z romantyzmem*. „Przegląd Humanistyczny” 1980, nr 1, s. 65.

⁸ R. LOTH: *Wstęp*. W: J. LECHOŃ: *Poezje*. Oprac. R. LOTH. Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. xx–xxi.

⁹ J. DUDEK: *Adam Mickiewicz wśród twórców ostatniego półwiecza*. W: *Eadem: Poezja polska xx wieku wobec tradycji*. Kraków 2002, s. 98.

Rozbudowany i bogaty wachlarz romantycznych odwołań w poezji Lechonia nie może być przypadkowy. Jacek Kolbuszewski pisze, że: „Wybór tej tradycji był spontaniczny, ale nie był przypadkowy”¹⁰. Spontaniczność i świadomość wyboru tradycji romantycznej spowodowały, że zaczęła ona egzystować na nowo. Po raz kolejny na literacki parnas, podniesieni do rangi Mistrzów, weszli najwybitniejsi przedstawiciele polskiego romantyzmu.

Należy jednocześnie pamiętać, że oddziaływanie tej tradycji swoim zasięgiem nie obejmowało tylko międzywojnia¹¹. Romantyzm po tej epoce nie umiera, nie zostaje odrzucony ani zapomniany. Znow zaczyna żyć własnym, a jednocześnie nowym (bo w innych realiach, epokach, które miały inne priorytety, coś innego stawiały sobie wyżej w hierarchii wartości) życiem. Swoje miejsce znajduje w polskiej literaturze najnowszej¹².

Trzeci rozdział — *Intertekstualne gry Tadeusza Różewicza* — poświęciłem twórczości poetyckiej autora *Szarej strefy*. Podobnie jak Lechoń, Różewicz także podejmuje liczne dialogi z tradycją romantyczną, która jest dla niego ważnym wydarzeniem w literaturze polskiej. Jednakże na dyskusji z tą epoką się nie kończy. Sieć relacji, poplątanych nici międzytekstowych znaleźć u Różewicza można wiele. Dotykają one biografii różnych osób: pisarzy, filozofów, malarzy. Tekst, który podczas prowadzonych badań był dla mnie punktem wyjścia, jednocześnie stawał się centrum, od którego wychodziło wiele dróg, drózek, ścieżek będących jednocześnie odwołaniami międzytekstowymi. Nieraz błędząc, usilnie próbowałem trafić na tę właściwą.

I w jednym, i w drugim przypadku moje dociekania skupiały się zarówno na pojedynczych utworach lirycznych, jak też tomikach traktowanych jako twór całościowy i zamknięty. Pierwiastkiem, który łączył te dwie różne poetyki, były: romantyzm i możliwość odnajdywania na wielkiej mapie intertekstualnej różnorodnych powiązań między tekstami.

¹⁰ J. KOLBUSZEWSKI: *Dusza anielska i czerep rubaszny*. „Odra” 1980, nr 2, s. 45.

¹¹ Cz. ZGORZELSKI: *Współczesna poezja polska wobec tradycji romantyzmu*. „Teksty” 1972, nr 5, s. 47–59.

¹² Por. E. BALCERZAN: *Adam Mickiewicz — poeta xx wieku*. W: *Księga Mickiewicza*. Patronowi uczelni w dwusetną rocznicę urodzin 1798–1998. Red. Z. TROJANOWICZOWA, Z. PRZYCHODNIAK. Poznań 1998, s. 371–397.

Nota bibliograficzna

W książce w wersji zmodernizowanej ukazał się szkic, który wcześniej został opublikowany:

- *Intertekstualne gry w wierszu „mam żal do Ojca Adama”*. W: *Czytanie Różewicza. Wokół książki „Kup kota w worku (work in progress)”*. Materiały II studenckiej konferencji Koła Naukowego Polonistów. Red. E. DUTKA przy współudziale I. MIKRUT I A. SZCZEPANEK. Katowice 2010, s. 102–117 (pod uprzednim tytułem — *Intertekstualne gry z romantyzmem w wierszu „mam żal do Ojca Adama”*).

Po raz pierwszy drukowane są rozprawy:

- *Koncepcje intertekstualne za granicą*.
- *Koncepcje intertekstualne w Polsce*.
- *O „Włosach Słowackiego”*.
- *Kraśński, biografia, intertekstualność. O wierszu „Nie-Boska Komedia”*.
- *Intertekstualność romantyczna w „Karmazynowym poemacie”*.
- *Dialogi z Mickiewiczem. O liryce emigracyjnej*.
- *Jezus, filozofia, intertekstualność. O wierszu „*** (Dostojewski mówił...)”*.
- *Fiszka jako forma intertekstualna. „Historia pięciu wierszy”*.

Indeks osób

A

Abramowska Janina 72, 103

B

Bachtin Michaił 13, 14, 15, 21, 23,
29, 30, 31, 37

Balcerzan Edward 73

Barthes Roland 41

Bartoszyński Kazimierz 77, 87

Béguin Albert 140

Bielik-Robson Agata 19, 22, 23, 24,
25, 26

Bloom Harold 18, 19, 20, 21, 22,
23, 24, 26, 27, 41

Borkowska Grażyna 147

Borowy Waclaw 57, 58

Branicka Eliza 74

Brzozowski Tadeusz 197

Bugajski Leszek 190

C

Chudzikowska Jadwiga 138

Cieślikowska Teresa 55, 56

Culler Jonathan 41, 42

Cyzman Marzena 94, 95

Czaplejewicz Eugeniusz 14, 15

D

Dällenbach Lucien 55

Dernałowicz Maria 166, 167

Dopart Bogusław 133

Dostojewski Fiodor Michajłowicz
171, 172, 173, 176, 177, 178,
183, 186, 188

Drewnowski Tadeusz 148, 194

Dudek Jolanta 87

E

Epikur 156, 157

F

Fabianowski Andrzej 61, 73, 86

Fiut Aleksander 180, 182

Fonwizina Natalia Dmitriewna
172

Frege Gottlob 28, 57, 155

Freud Sigmund 19, 20

Fryderyk II Wielki (niem. Alter
Fritz), król Prus 162

G

Genette Gérard 16, 17, 18, 27, 38,
48, 53, 64, 77, 85, 86, 94,
118, 148, 198, 201, 202

Głowiński Michał 52, 53, 54, 138

Główczewski Aleksander 127

Górski Konrad 61

Grabowska Maria 71

Greenspan Alan 154, 155, 156

Grivel Charles 32

Grydzewski Mieczysław 110

H

Hlond August, sługa Boży 67

Hoesick Ferdinand 74

Hutcheon Linda 39, 40, 41

Hutnikiewicz Artur 67, 85, 120,
129

J

Janion Maria 81, 89, 90, 116

Jelowiecki Aleksander, ks. 166

Jenny Laurent 95, 103

K

Katarzyna II, cesarzowa Rosji 162, 163, 164, 165
 Kierska Ewa 197
 Kiliński Jan 90, 91, 92
 Kiryłow Aleksiej Nifycz 183, 186
 Kisiel Joanna 92, 93, 100, 116
 Kisiel Marian 171, 185
 Kleiner Juliusz 58
 Kłosińska Krystyna 76
 Kochanowski Jan 84
 Kolbuszewski Jacek 10
 Kosiński Józef Adam 84, 114, 116
 Kowalczykowa Alina 75
 Krasińska Maria Urszula 71
 Krasiński Zygmunt 69–74, 76, 77, 129, 134, 135, 166
 Kristeva Julia 13, 14, 15, 18, 29, 31, 33, 47, 58
 Krukowska Halina 140
 Kułakowska Danuta 177, 178

L

Lachmann Renate 43, 44, 46
 Lechoń Jan 7–10, 64–79, 82, 83, 87, 90–95, 97, 98, 100, 102, 103, 104, 109–113, 115, 119, 120, 121, 124, 126–134, 136–139, 141–144, 201, 202
 Leitche Vincent B. 32
 Leszczyński Marcin 111, 112, 113
 Levinas Emmanuel 184
 Lévy Armand 138, 139
 Libera Leszek 139
 Lichaczow Dmitrij 79
 Lichański Stefan 124, 125
 Loth Roman 63, 64, 66, 73, 109, 113, 118, 119, 124, 125, 136
 Lyszczyna Jacek 72, 79, 80, 88, 105, 131

M

Malandain Paul 55
 Malczewski Jacek 112, 126
 Marciniak Włodzimierz 15, 21
 Markiewicz Henryk 47, 48, 49
 Markowski Michał Paweł 50
 Marx Jan 82
 Mathieu-Castellani Giselle 54
 Matuszewski Ryszard 82
 Michalski Krzysztof 184, 187
 Michnik Bogusław 190, 192, 193, 197
 Mickiewicz Adam 9, 87, 114, 116, 117, 129–134, 137–140, 142, 143, 144, 147, 149–154, 159, 160, 161, 164, 166, 167, 169, 189, 203
 Mieczysławska Makryna 166, 167
 Mitosek Zofia 56, 57
 Mochnecki Maurycy 79, 117–126
 Moszczyńska Anna 20, 21
 Mueller Joanna 189

N

Naruszewicz Adam 163, 164
 Natanson Wojciech 120
 Nietzsche Friedrich 20, 183, 184, 185, 187, 188
 Norwid Cyprian Kamil 105, 106, 119, 120, 121, 129, 147, 148, 150, 169
 Nycz Ryszard 49, 50, 51, 52, 154, 168

O

Opacki Ireneusz 84, 86, 93, 108, 121, 122, 124, 125, 138, 140, 142, 143
 Oppman Artur 63, 67

P

Patkaniowska Danuta 7, 8
 Peirce Charles Sanders 28
 Pfister Manfred 29–33, 35, 48
 Podczaszyński Michał 118
 Poniatowski Józef 108
 Potocka Delfina 73
 Przesmycki Zenon, pseudonim Miriam 67

R

Ratajczak Józef 74
 Riffaterre Michael 27, 28, 29, 32, 57, 155
 Rimbaud Arthur 84
 Romanowski Mieczysław 147
 Różewicz Tadeusz 7, 10, 145, 147–152, 154–161, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 171–176, 178–185, 187–190, 192–199, 201, 202
 Runge Philip Otto 139
 Rymkiewicz Jarosław Marek 93

S

Sadło Renata 144
 Sawicka Katarzyna 147, 148, 151
 Shakespeare William 20
 Siemieszko Józef 166
 Sierszyński Marcin 196
 Skrendo Andrzej 182
 Skubaczewska-Pniewska Anna 134, 136
 Słowacki Juliusz 9, 61–70, 82, 84, 86, 87, 90, 91, 92, 94, 95, 98, 100–103, 105–112, 129, 135, 142, 143, 167, 203
 Służalski Henryk 138
 Solski Zbigniew Władysław 198, 199

Staff Leopold 84
 Stala Marian 182
 Stawrogin Nikołaj Wsiewołodowicz 177
 Stiepanowicz Piotr 186
 Sucharski Tadeusz 108
 Szargot Maciej 70, 71, 73, 76, 77
 Szczukowski Dariusz 172, 175, 176, 179, 188
 Szymutko Stefan 67

T

Tatara Marian 87, 90, 109, 112, 113, 126
 Taylor Charles 152
 Todorov Tzvetan 55
 Tomasz z Akwinu, św. 18
 Torop Peeter 37, 38, 39
 Towiański Andrzej 167
 Trybuś Krzysztof 73
 Tytus Lukrecjusz Karus 156–159

U

Ujejski Józef 101
 Ujejski Kornel 87

V

Voltaire właśc. François-Marie Arouet 148, 149, 150, 154, 156, 159–163

W

Waga Krystyna 113, 121, 126
 Witkowska Alina 138, 139
 Wójcik Włodzimierz 147
 Wyka Marta 8, 9
 Wyskiel Wojciech 144

Z

Zacharska Jadwiga 83

Zagórski Jerzy 84
Zorrilla José 137

Ż

Żeromski Stefan 84, 85
Żmigrodzka Maria 81
Żukowski Tomasz 177

Spis treści

Wprowadzenie // 7

Intertekstualne teorie // 11

Koncepcje intertekstualne za granicą // 13

Koncepcje intertekstualne w Polsce // 47

Jana Lechonia gry z romantyzmem // 59

O *Włosach Słowackiego* // 61

Kraśniński, biografia, intertekstualność.

O wierszu *Nie-Boska Komedia* // 69

Intertekstualność romantyczna
w *Karmazynowym poemacie* // 79

Dialogi z Mickiewiczem.
O liryce emigracyjnej // 130

Intertekstualne gry Tadeusza Różewicza // 145

Intertekstualne gry w wierszu
mam żal do Ojca Adama // 147

Jezus, filozofia, intertekstualność.
O wierszu ****(Dostojewski mówił...)* // 171

Fiszka jako forma intertekstualna.
Historia pięciu wierszy // 189

Zakończenie // 201

Nota bibliograficzna // 205

Bibliografia — wybór // 207

Indeks osób // 219

Piotr Pochel — magister filologii polskiej, doktorant w Zakładzie Historii Literatury Oświecenia i Romantyzmu Uniwersytetu Śląskiego. Zawodowo pracuje jako nauczyciel języka polskiego. Naukowe zainteresowania Piotra Pochła oscylują wokół wybranych problemów teorii literatury, literatury polskiego romantyzmu, twórczości poetyckiej Skamandra i Tadeusza Różewicza. Jest autorem szkiców i esejów literaturoznawczych. Publikuje na łamach czasopism „Słowa & Rzeczy” i „Laboratorium”.

ISBN 978-83-935967-2-0

9 788393 596720 >